

O‘ZBEKISTONDA MILLIY CHOLG‘U ANSAMBLAR RIVOJLANISHINING TARIXIY AHAMIYATI

Sobirov Otajon

Farg‘ona davlat universiteti 1-bosqich magistranti

Annotatsiya: Mazkur maqolada O‘zbek xalq cholg‘u ansambllarining shakillanish tarixi, bosqichlari haqida ma‘lumotlar bayon etilgan. Shuningdek, mutafakkir allomalarning musiqa cholg‘ulari shakillanishidagi xizmati va asarlaridagi ifodalari yoritib berilgan. Hamda, maqolada musiqa san‘atida cholg‘u ansambli ustida ishlash va ularning faoliyatini amalga oshirish uslublari haqida fikr yuritilgan. Shuningdek, guruh bo‘lib kuylash jarayonidagi ijro mashqlari va ansambl ijrochiligining imkoniyatlaridan foydalanish yo‘llari keng yoritilgan.

Kalit so‘zlar: musiqa madaniyati, o‘zbek xalq cholg‘ulari, Maqomat, Shohnoma, Badoye’ ul-vasot, ansambl.

Musiqa ko‘plab asrlar davomida insonga hamroh bo‘lib, uning mehnat faoliyatini, turmushini, his-tuyg‘usi hamda kechinmalarini, o‘y-fikrlari va orzu-umidlarini aks ettirib kelgan. Insoniyat jamiyatining umumiy rivojlanishi hamda biron-bir xalqning konkret tarkiy turmush sharoitiga muvofiq holda uning musiqasi rivojlangan. Har bir xalqning boy mazmuni, janr va badiiy obrazlar xilma-xilligi, ohang xususiyatlarining o‘ziga xosligi, ritmikasi va melodika (ohang) qurilishi, o‘ziga xos musiqa (cholg‘u) asboblari yaratilishi bilan farqlanuvchi jozibador musiqa asari behisobdir. O‘zbek xalqining cholg‘u asboblari bag‘oyat rang-barang: ular mavjud cholg‘u asboblarning deyarli barcha tiplarini o‘z ichiga oladi.

Tarixan shunday bo‘lganki, an’anaviy o‘zbek musiqasida - vokal musiqada ham, cholg‘uda ham bir ovozli, ya’ni unison ijrochilik yaratilgan. Ushbu an’ana hozirgacha saqlanib qolgan. Hozir O‘zbekistonda milliy cholg‘u asboblarning ikki turi baravar mavjuddir. Bular:

1. Og‘zaki an’anada (eshitib) kuy ijro etiladigan cholg‘u asboblari.
2. Yozma an’anada (nota bo‘yicha) kuy ijro etiladigan (takomillashtirilgan) cholg‘u asboblari.

O‘zbek musiqiy cholg‘ular olami bu xususda ma’nan va moddiy nuqtai nazardan boy hamda rang-barang ekanligini e’tirof etib o‘tish kerak. Qolaversa, qaysiki xalqning ma’naviyati yuksak bo‘lsa, uning tarixi va unga mos merosi ham ulkandir.

Tarixdan ma'lumki, o'zbek xalq cholg'u ansambllari rang-barang tarzda, o'ziga xos shakllangan va musiqaning barcha tarmoqlariga mos cholg'u asboblari shakllanib, asrlar osha rivojlanib kelgan. O'tmish allomalari Al-Forobiy (IX asr) o'zining «katta musiqa kitobi»da, Safiuddin Urmaviy (XII asr) musiqiy risolasida, Abdulqodir Marog'iy (XIV asr) «Jami al-alhon fi-ilm al-musiqiy» risolasida, Ahmadiy (XIV asr) «Sozlar munozarasi» asarida, Zaynullobiddin Husayniy (XV asr) «Risola dar bayoni qonuni va amaliy musiqiy» risolasida, Abdurahmon Jomiy (XV asr) «Musiqiy risola»sida, Amuliy (XVI asr) «musiqa risola»sida, Darvesh Ali Changiy (XVII asr) «Musiqiy risola»larida musiqiy cholg'u ansambllarni o'rganib tadqiq etish masalalarining turli tomonlariga to'xtalib, o'z davrlarining musiqiy cholg'ulari tasnifotini bayon etganlar. O'tmishning zabardast shoirlari o'z asarlarida musiqiy cholg'ular nomlarini zikr etishda sozlarga takror va takror murojaat etganlar. Ayniqsa, buyuk mutafakkir shoir Alisher Navoiy musiqa ilmining eng nafosatli va mumtoz kerakli tarmoqlariga urg'u berib o'tganliklarini asarlaridan bilib olish mumkindir. XX asrga kelib Eyxorn, Abdurauf Fitrat, Viktor Belyayev kabi olimlar musiqiy cholg'u ansambllarni o'rganish xususida samarali ish olib borganlar.

Tarixiy qo'lyozmalar, adabiy asarlar va musiqiy risolalarda O'rta Osiyo xalqlari amaliyotida vujudga kelgan barcha cholg'u ansambllarining nomlari o'z ifodasini topgan. Musiqiy risolalarda esa cholg'ularga tegishli (shakl, tuzilish, torlar nisbatlari, tayyorlash mezonlari, cholg'ular uchun ishlatiladigan daraxtlar va h.k. haqida) ma'lumotlar keltirilgan. Ularda, turli cholg'ulardan: borbad, ud, rud, qo'buz, g'ijjak, navha, nuzxa, qonun, chang, rubob, tanbur, dutor; damli sozlardan: ruhafzo, shammoma, org'anun, sibizg'i, nayi anbon, chag'ona, karnay; urma cholg'ulardan: daf, doyra, nog'ora, safoil kabilar haqida turli darajadagi ma'lumotlar keltirilgan.

Al-Forobiy, Abdurahmon Jomiy, Amuliy, Darvesh Ali Changiy, Abdurauf Fitrat, Viktor Belyayevlar o'z risolalarida cholg'u sozlariga katta e'tibor bilan yondoshib, ularni amaliyotdagi tutgan o'rni, ayrim falsafiy xususiyatlari hamda ma'lum darajada tasnifoti bilan yoritganlar.

Odatda, musiqiy cholg'ular ijrochilik amaliyotining turli yo'nalishlarida qo'llanilib kelingan. Avvalo eng sodda cholg'ular yaratilib, kundalik hayot tarzida keng foydalanilganligini qayd etish joizdir. Bunday cholg'ular har bir xalqning cholg'ular dunyosida mavjuddir, ayni paytda ham iste'molda bo'lib keladi. O'zbek xalq ijrochilik amaliyotida saqlanib, qo'llanib kelinayotgan cholg'ulardan chang, qo'buz, sibizg'i shular jumlasidandir. Bu cholg'ularni tayyorlash va ijro etish ham oddiyligi bilan ajralib turadi.

Davrlar o'tishi, jamiyat taraqqiyoti mezoniga cholg'u ansambllari va sozlar ham hamnafas tarzda rivojlanib, zamonaga mos takomillashib, mukammallashib borgan. Tarixiy manba'larda, Qulmuhammad Udiyning ud cholg'usiga to'rtinchi sim taqqanligi yoki g'ijjak cholg'usining avval ikki torli, keyin uchinchi va to'rtinchi torlari taqilganligi kabi ma'lumotlar aynan cholg'u ansambllari takomillashishi bilan bog'liqdir. Takomillashish jarayonida cholg'ularning shakl va tarannum (ovoz) mezonlarini boyitish katta ahamiyat kasb etgan. Bu ikki mezon cholg'ularning ma'nan va moddiy qiymatini ham belgilashga asos bo'lib xizmat qilgan. Zero, chiroyli cholg'u go'zal ovozga ega ekan, u xalq ma'naviy boyligi hamda mulki ekanligini e'tirof etish lozimdir.

XIX asr oxiri va XX asrning o'zida o'zbekona chang, qashqar ruboblari shakllanib iste'molga kirdi. Ud va qonun sozlari qayta tiklanib, ijrochilik amaliyotini sezilarli darajada boyitdi. Afg'on rubobi hamda kurd sozlari ham o'ziga xos jozibasi bilan amaliy jarayondan munosib o'rin oldi. Zamonaviy kompozitorlik ijodiyoti bilan bog'liq holda bir qator chang, rubob, dutor, g'ijjak kabi xalq cholg'ularining oilaviy namunalari yaratildi. Pirovardida, zamonaviy jarayonga kelib musiqiy cholg'ularning turli yo'nalishlarga mos, xilma-xil tarkiblari yuzaga keldi. Amaliyotda an'anaviy, qayta ishlangan, takomillashgan, qayta tiklangan, yangi zamonaviy (hamda elektron) xillari keng qo'llanilmoqda.

Qayd etish joizki, cholg'ular, cholg'u musiqasi hamda ijrochiligi azal-azaldan bir-birini to'ldirib, rivojlanishiga va takomillashishiga zamin yaralib kelgan. Ijrochilik mezonining rivoji cholg'ular ko'lamini kengaytirish, imkoniyatlarini oshirish uchun xizmat qilgan. O'zbek an'anaviy cholg'ularining tarixiy shakllanishi ham bir qator xalq milliy an'analari negizida qaror topgan. kasbiy musiqaning ijodiyoti va uning rivoji aynan cholg'u ansambllari bilan chambarchas bog'liqligini qayd etib o'tish lozimdir. Chunonchi, mumtoz ijodiyot cholg'ularning mukammallik xususiyatlarini namoyish etibgina qolmay, ularning rivojiga ham o'z ta'sirini ko'rsatib kelgan. Shu bois, cholg'ular va cholg'u musiqasi an'analari o'zining shakllanish davri, ya'ni qadim zamonlardan xalq musiqasi madaniyatining asosiy omillaridan biri sifatida muhim ahamiyat kasb etib kelmoqda.

Cholg'ushunoslik ilmi fanda «organologiya» deb yuritiladi va cholg'u sozlarning shakllanishi, amaliyotda qo'llanilishi hamda rivojlanish mezonlarini ilmiy asoslab beradi. Ushbu fanning rivojida bir qator Sharq va G'arb olimlari qatorida o'zbek musiqashunos olimlari ham munosib tadqiqotlar olib borganlar. Qadimiy cholg'ular ko'proq tarixiy obidalar orqali kashf etilib, keyinchalik tarix, adabiyot va musiqiy risolalarda bayon etilgan.

Cholg'ularning ilk tasvirlari qadimgi odamlarning istiqomat joylari - g'orlarda, qoya toshlarda o'yib chizilgan, imoratlarning peshtoqlari, saroylarning devoriy suratlari, sopol idishlarga chizilgan suratlarda va terrakota haykalchalarida aksini topgandir. O'rta Osiyo va O'zbekiston hududlarida Afrosiyob, Dalvarzin tepa (Surxondaryo), Varaxsha (Buxoro), Ayritom, Zartepa, Qo'y qirilgan va Qo'zi qirilgan tepalar (ko'hna Urganch), Panjikent kabi qadimiy joylar qazilmalaridan topilgan chizma surat va haykalchalar shular jumlasidandir. Qadimiy suratlarda arfa, ud, naysimon hamda urma cholg'ular aks ettirilgan. Musiqiy cholg'u ansambli ijrochiligiga bo'lgan ehtiyojni aynan ushbu suratlardan ko'rish ham mumkin. Chunki suratlarda nafaqat yakka ijrochilar yoki cholg'u asbobining o'zi aks ettirilgan, balki, Ayritom qazilmalaridan topilgan tarixiy obidalarda qadimgi Sug'd madaniyatiga xos ansambl, ya'ni bir qator musiqachilarning cholg'ularni dasta bo'lib ijro etayotganlarining aksi tushirilgan.

O'zbek xalq cholg'ulari ansambl - ansambl turi; ko'p ovozli musiqa asarlarini ijro etish uchun moslashtirib qayta ishlangan milliy sozlardan iborat. Bir turdagi (mas, faqat torlichertma) cholg'ulardan va turli (mas, torli, puflama va urma) cholg'ular guruhlaridan tashkil topishi mumkin. Turli xalqlarda keng tarqalgan milliy cholg'u ansambllar tarkibida oiladosh cholg'ular (mas, dutorning prima, alt, bas, kontrabas turlaridan iborat) guruxlarining mavjudligi, garmoniya va polifoniya uslubidagi asarlarning muayyan kuy yo'llarini ijro etish imkoniyatlari bilan ajralib turadi.

O'zbekistonda birinchi Xalq cholg'ulari ansambl. 1937 yilda N. Mironov tashkil etgan "Nota orkestri"dir. Mazkur jamoa O'zbek davlat filarmoniyasining ashula va raqs Katta ansambli (rahbar T. Jalilov) sozandalaridan qaror topdi. Tarkibi an'anaviy xalq cholg'ulari, fortepiano, truba, trombondan iborat bo'lib, repertuaridan qayta ishlangan "Qarinavo", "Segoh" kabi o'zbek mumtoz kuylari hamda chet el kompozitorlarining ommabop musiqa namunalari o'rin olgan.

1938 yilda O'zbek davlat filarmoniyasi qoshida O'zbek xalq cholg'ulari ansambl tashkil topdi. Asoschisi — A. Petrosyans (1966 yilda orkestrga To'xtasin Jalilov nomi, 1980-yil "Davlat", 1991-yil "akademik" unvonlari berildi. 1976 yildan badiiy rahbari va bosh dirijyori — Foruq Sodiqov). Mazkur jamoa tarkibiga dastlab an'anaviy (nay, qo'shnay, surnay, g'ijjak, doira, nog'ora kabi), so'ngra qayta ishlangan (12 pog'onali teng temperatsiya qilingan tenor va bas changlari, afgon va qashqar ruboblari, dutor) hamda yangitdan yaratilgan (rubobprima, dutor-bas, g'ijjak-kontrabas va boshqalar) sozlar kiritilgan. Repertuaridan M. Burhonov, S. Aliyev, S. Gabrielyan, B. Giyenko va boshqa tomonidan qayta ishlangan o'zbek xalq kuylari, O'zbekiston kompozitorlari (S. Boboyev, Sayfi Jalil, G'. Qodirov, F. Nazarov, T. Qurbonov, F. Alimov va boshqalar) yozgan uvertyura, rapsodiya, poema, konsert va simfoniya kabi yirik shakldagi asarlar

hamda chet el mualliflari (P. Sarasate, P. Chaykovskiy, G.Sviridov kabi)ning ommabop musiqa asarlari o‘rin olgan.

1957-yil O‘zbekiston radiosi qoshida Xalq cholg‘ulari ansambli tashkil etildi (1989 yildan Doni Zokirov nomida). Asoschisi, birinchi badiiy rahbari va bosh dirijyori — D. Zokirov (1986—2000 yillarda — M. Bafoyev, 2002 yildan H. Rajabov). Ijro uslubida ko‘p ovozli musiqa tamoyillari bilan milliy musiqa an‘analari uyg‘unlashgan. Ansambli tarkibida sozanda sifatida faoliyat ko‘rsatgan bastakorlar (M. Mirzayev, F. Toshmatov, K. Jabborov, Faxr. Sodshov, S. Kolonov, X. Jo‘rayev va boshqalar) ansambli uchun ko‘pgina asarlar yaratishgan. Repertuaridan, shuningdek, D. Zokirov, T. Jalilov, S. Yudakov, S. Hayitboyev, M. Bafoyev va boshqa o‘zbek kompozitorlari asarlari asosiy urini olgan.

Xulosa qilib aytadigan bo‘lsak, 1991-yil "So‘g‘diyona" o‘zbek xalq cholg‘ulari kamer ansambli tashkil topdi (asoschisi — O‘zbekistonda xizmat ko‘rsatgan artist, professor F. Abduraximova). Repertuaridan qayta ishlangan o‘zbek kuylari hamda zamonaviy o‘zbek kompozitorlari asarlari o‘rin olgan. Mazkur jamoa chet el mamlakatlarida (AQSH, Ispaniya va boshqalar) gastrolida bo‘lgan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Alisher Navoiy «Badoye' ul-vasot», Mukammal asarlar to'plami, beshinchi tom, Toshkent., 1990
2. Begmatov S. «Maqom surnay yo'llari» Toshkent. 2004
- 2 Firdavsiy A. «Shohnoma», Toshkent. 1984.
- 3 Alisher Navoiy «Badoye' ul-vasot», Mukammal asarlar to'plami, beshinchi tom, Toshkent., 1990.
3. Ikromov I. «Doyra darsligi», Toshkent. 1997
4. Matyoqubov O. «Maqomot» Toshkent. 2004
5. Matyoqubov M. «Surnay», Toshkent. 2003
6. Firdavsiy A. «Shohnoma», Toshkent. 1984
7. Fitrat A. «O'zbek klassik musiqasi va uning tarixi», M. 1926